

14. Рум'янцев В.О. Проголошення незалежності Української Народної Республіки (до 100-річчя четвертого Універсалу). Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 4(91). С. 143–155.

15. Єрмолаєв В.М. Механізм народовладдя за Конституцією УНР 1918 р. (до 90-річчя конституційного акта України). Вісник Академії правових наук України. 2008. № 3(54). С. 152–58.

ПОЧЕПЦОВ Ю. В.,

аспірант

(Інститут держави і права

імені В. М. Корецького

Національної академії наук України)

УДК 340.132

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА ЯК ЮРИДИЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті автором проаналізовані та узагальнені наукові підходи до розуміння ефективності права як юридичної категорії. Встановлено етимологічне розуміння словосполучення «ефективність права». Виокремлено та проаналізовано ознаки ефективності права. Уточнено категоріальне визначення «ефективності права».

Ключові слова: ефективність права, дія права, реалізація права, ціль права, ефективність правового регулювання, ефективність механізму правового регулювання.

В статье автором проанализированы и обобщены научные подходы к пониманию эффективности права как юридической категории. Установлено этимологическое понимание словосочетания «эффективность права». Выделены и проанализированы признаки эффективности права. Уточнено категориальное определение «эффективности права».

Ключевые слова: эффективность права, действие права, реализация права, цель права, эффективность правового регулирования, эффективность механизма правового регулирования.

In the article the author analyzed and summarized the scientific approaches to understanding the Law efficiency as a legal category. An etymological understanding of the phrase «Law efficiency» has been established. Indicators of the Law efficiency are singled out and analyzed. The categorical definition of «Law efficiency» is specified.

Key words: law efficiency, law action, law implementation, law purpose, legal regulation efficiency, legal regulation mechanism efficiency.

Вступ. Проблема формування та розвитку понятійно-категоріального апарату юридичної науки займає одне з центральних місць у системі наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-правознавців. Це пояснюється наявною неусталеністю

доктринального розуміння понять і категорій юриспруденції з одного боку та складністю і багатоаспектністю права як самостійного явища з іншого, що зумовлює складність, багатоаспектність та варіативність відповідних правових явищ і процесів, а отже, позначається на їх наукових дослідженнях, у т. ч. і щодо їх категоріального аналізу. Проблематика ефективності права не позбавлена відповідних категоріальних невизначеностей, що актуалізує необхідність вивчення підходів до розуміння і визначення ефективності права, їх критичного аналізу та вироблення удосконаленого формулювання поняття «ефективність права» як самостійного елемента понятійно-категоріального апарату юридичної науки.

Актуалізує потребу наукового переосмислення поняття «ефективність права» поточний стан дієвості вітчизняного права, недоліки його реалізації та наявні факти епізодичного і неповного досягнення мети правового регулювання суспільних відносин. Це в цілому зумовлює доцільність переосмислення проблематики ефективності права, в т. ч. у контексті його категоріального визначення. Слід підтримати думку С.О. Жинкіна, що традиційне розуміння ефективності норм права (законодавства) як співвідношення мети законодавця і реально досягнутого результату потребує корегування. За такого підходу цілі держави в особі її відповідних органів розглядаються як якийсь абсолютизм, а досягнення цих цілей незалежно від їх змісту не виправдано визнається в якості головного показника ефективності права як соціального регулятора. Таким чином, ми є свідками ігнорування не лише соціальних наслідків ефективності відповідних норм права, але і їх впливу на людську особистість, її духовну і поведінкову самореалізацію. Поняття ефективності набуває суто формального, етатизованого характеру. В контексті плюралістичного підходу категорія ефективності права розглядається не лише і не стільки з позицій співвідношення цілей норм і результатів їх дії, скільки в аспекті вирішення відповідними нормами права духовних, особистісних, загальносоціальних та інших завдань, найважливішим із яких надаються можливості для соціально позитивної самореалізації особистості у відповідній сфері відносин [1, с. 27].

У сучасній юридичній науці проблематика ефективності права, в т. ч. і крізь призму його категоріальних аспектів, розкривалася в працях С.С. Алексеєва, М.І. Байтіна, А.Б. Венгерова, В.М. Горшенєва, О.А. Гаврилова, Д.А. Керімова, В.А. Козлова, В.М. Кудрявцева, В.В. Лазарева, В.В. Лапасової, Р.З. Лівшица, Г.В. Мальцева, М.І. Матузова, В.С. Нерсесянца, Т.Н. Радько, І.С. Самощенко та ін. Значний внесок у дослідження окремих аспектів ефективності права як самостійного поняття юридичної науки зроблено в роботах таких відомих українських вчених, як С.В. Бобровник, О.Л. Богинич, П.Б. Євграфов, А.П. Заєць, М.І. Козюбра, О.С. Лисенков, П.М. Рабінович, М.В. Цвік. Проблема ефективності правових приписів були також присвячені роботи відомих правознавців: С.Н. Бабурина, І.Н. Барцица, В.В. Головченка, О.В. Зайчука, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришина, А.С. Піголкіна, О.Ф. Скакун, Т.І. Тарахонич, Ю.О. Тихомирова та ін. Однак сучасний стан наукової розробки проблем ефективності права як самостійної категорії свідчить про епізодичність зазначених досліджень, оскільки наукове вивчення вказаних питань або має застарілий характер, або здійснювалося опосередковано через науковий аналіз інших суміжних правових явищ і процесів.

Постановка завдання. З огляду на вищевказане, в якості завдання цієї наукової роботи вважаємо за доцільне визначити: аналіз наявних підходів до категоріального розуміння ефективності права, вивчення етимологічного розуміння словосполучення «ефективність права», виокремлення ознак та уточнення відповідного категоріального визначення.

Результати дослідження. Враховуючи, що в юридичній науці проблематика розуміння поняття «ефективність права» становила предмет наукового вивчення широкого кола вчених, вважаємо за доцільне здійснити аналіз вказаних підходів та їх узагальнення. Переважна більшість вчених розкриває проблему ефективності права і пропонує визначити це поняття як результат досягнення мети правотворення, що була закладена у зміст норми права. Такий підхід до визначення ефективності права умовно можна назвати діяльнісно-телеологічним, який фактично пов'язує розуміння ефективності права з його дією, особливим станом поширеності норм права на суспільні відносини, що відображає досягнення того

чи іншого правового ефекту або його недосягнення. У юридичній літературі для позначення цього підходу до визначення категорії «ефективність права» вживають ще назву «цільовий підхід» [2, с. 18–19; 3, с. 29; 4, с. 91; 1, с. 41], обґрунтовуючи це прив'язкою до розуміння цілі, яка покладається на правову норму у процесі її розробки та прийняття. Водночас ми вважаємо, що така назва не відображає повністю особливості розуміння категорії «ефективність права». Це пояснюється обмеженістю терміну «цільовий підхід», оскільки акцент робиться лише на цілі правової норми та не враховує інші аспекти ефективності права, зокрема: формалізацію цілі норм права, їх поширеність на суспільні відносини, особливості їх зміни, критерії ефективності права, оцінку ефективності права тощо. У межах вказаного підходу, на переконання вчених, ефективність права слід визначати як стан досягнення цілей права [5, с. 53], рівень відповідності між цілями законодавця і результатами, які досягнуто [6, с. 22], результат дії норм права, що виявляється у змінах соціальної дійсності [7, с. 41], корисність поширення правової норми на суспільні відносини [8, с. 45–46], результат реалізації загальносуспільних інтересів і потреб [9, с. 109]; кількісна оцінка співвідношення між ціллю норми права, теоретичною можливістю її реалізації та матеріальним виразом результату її поширення на суспільне життя [10, с. 55–57] тощо.

Вказаний підхід зберігає свою актуальність і в поглядах сучасних вчених, які визначають ефективність права як «співвідношення фактичних результатів здійснення норми права та декларованої нею мети», остання передбачається нормотворцем у процесі прийняття відповідних правових актів – законів, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України тощо [11, с. 369–370]. За аналогією надаються визначення поняттям «ефективність закону» як співвідношенню між цілями правових норм, що містяться в законі, та результатом їх дії, тобто ступеню досягнення цілей закону у процесі його реалізації [12, с. 93]; «ефективність правового регулювання» як ступеню практичного досягнення цілей, які вкладали в норму права правостановлювачі (законотворці та інші правотворці), ухвалюючи, змінюючи чи скасовуючи відповідні норми права [13, с. 220] тощо.

Іншим, не менш поширеним підходом до розуміння ефективності права є т. зв. процесуальний підхід, який дозволяє визначити ефективність права як особливий різновид юридичного процесу, що відображає постійний і безперервний процес поширення норм права на суспільні відносини, що призводить до відповідних правових наслідків. Такий процес походить від сутності права як засобу впливу на суспільні відносини та його результату, що виявляється у досягненні певного стану впорядкованості суспільних відносин. Так, на думку В.В. Лапаєвої, ефективність права слід розглядати з погляду його поширеності на суспільні відносини, що є постійним, циклічним, невідворотним процесом досягнення економічних, політичних, ідеологічних та інших цілей. Такий процес забезпечує подальше оновлення правового регулювання, його приведення у відповідність до потреб тогочасного «соціалістичного будівництва», а також визначає механізм досягнення нових цілей суспільного розвитку, формування нових та удосконалення наявних норм права [14, с. 502–503]. Приблизником такого підходу до розуміння ефективності можливо назвати і С.С. Алексєєва, який за результатом аналізу феноменологічних особливостей права робить висновок, що за своїм потенціалом право є ефективно орієнтованим, оскільки є засобом в руках держави щодо досягнення тих або інших завдань [15, с. 153–154]. Прийняття тих або інших норм права вже за своєю сутністю пов'язано із подальшим процесом їх реалізації та забезпечення результативності впливу на суспільні відносини. Такі норми права, що не націлені на ефективність, аксіоматично не можуть існувати. Хоча, як показує законотворча практика України, мають місце випадки, коли прийняття тих або інших норм права не завжди пов'язане із націленістю їх на досягнення того чи іншого правового ефекту, здійснення правового впливу на суспільні відносини (наприклад, переважна більшість положень Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» № 314-VIII від 09 квітня 2015 р. [16] закріплюють декларативні положення, які потенційно не спроможні вплинути на впорядкування суспільних відносин, окрім того сам підхід до встановлення правового статусу тих суб'єктів – фізичних осіб, яких на момент прийняття

Закону вже немає в живих, є помилковим з погляду правил юридичної техніки та вимог правового регулювання реально існуючих відносин). Те ж саме можна відзначити і щодо положень Конституції України, які мають декларативний характер (наприклад, норм права, що закріплюють Україну як правову соціальну державу – ст. 1 Конституції України [17]). С.С. Алексєєв акцентує увагу ще і на інструментальному розумінні права як засобу в руках держави, за допомогою якого держава забезпечує собі швидке вирішення проблем та реалізацію власних функцій [15, с. 153–154].

Найбільш оптимальним, на нашу думку, є інтегративний підхід до розуміння ефективності права, який поєднує в собі визначення поняття «ефективність права» як багатоаспектного явища, що розкриває його природу та зміст, функціональне призначення, роль у функціонуванні правової сфери життєдіяльності суспільства, співвідношення з іншими поняттями юридичної науки тощо. Відповідно вченими пропонується під поняттям «ефективність права» розуміти:

– антрополого-комунікативну площину правового життя суспільства, у якій центром правового регулювання визнано людину, її гідність, права та свободи, форми самоорганізації [18, с. 54–56];

– комплекс величин, які включають у себе співвідношення між ціллю очікуваного впливу правових засобів на суспільні відносини та реальними результатами такого впливу; оптимальну міру впливу права на суспільні відносини, критерії ефективності права, поведінку та фактичну ефективність права, фактори, від яких залежить ефективність права [19, с. 781–783];

– засіб виміру дієвості права, що відображає і визначає корисність особливої техніки правового регулювання, професійність суб'єктів, що творять право та його реалізують, відповідність поведінки суб'єктів права вимогам, що закріплені правовими нормами [20, с. 76]

– двовимірну модель, що визначає, з одного боку, співвідношення між реальними результатами правового регулювання та його цілями, а з іншого – відношення соціального результату регулювання (рівня впорядкованості відповідних суспільних відносин) до витрат і зусиль, спрямованих на його досягнення [21, с. 144] тощо.

С.О. Жинкін на підставі аналізу доктринальних підходів до визначення ефективності права доходить висновку про доцільність використання широкого поняття, пов'язаного з правовими проблемами ефективності. У якості такого широкого поняття (яке за змістом відображає інтегративний підхід – Ю. П.) вчений вважає за доцільне використовувати поняття «ефективність у праві». Воно охоплює й ефективність права, його окремих норм та інститутів, і ефективність правової діяльності, як правотворчої, так і правозастосовної, інтерпретаційної, систематизуючої, ефективність роботи правових установ. Як видається, необхідно відмежувати поняття ефективності в праві від поняття ефективності в національному праві, у конкретній національній правовій системі. Поняття ефективності в кожній національній правовій системі має історично і культурно мінливий характер, а в деяких правових системах взагалі є неактуальним або позбавленим специфічного смислового навантаження. На думку вченого, ефективність у праві можна визначити як досягнення значущих соціальних і духовних цілей за допомогою права як соціально-духовного регулятора та інших елементів правової системи, шляхом використання системи правових принципів і засобів [1, с. 48].

На нашу думку, аналіз поняття «ефективність права» слід розпочати з етимологічного аналізу вказаного словосполучення, що дозволить з'ясувати смисл, що вкладається у вказані елементи словосполучення. Насамперед, слід звернути увагу, що словосполучення «ефективність права» складається з двох самостійних слів: «ефективність», що характеризує явище «право». Слово «ефективність» в енциклопедичних джерелах визначається як таке, що походить від латинського «effectivus» та перекладається як «дієвий», позначаючи явище чи процес, які спричиняють певний ефект, є дієвими [22, с. 728]. У тлумачних словниках української мови слово «ефективність» позначає абстрактний іменник до слова «ефективний», яке інтерпретується як такий, що характеризує будь-який об'єкт (пристрій, процес, засіб, вид діяльності тощо), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші пози-

тивні якості [23, с. 358]. У змісті тлумачного словника вміщені й інші підходи до інтерпретації вказаного слова, водночас вони не можуть бути віднесені до характеристики права. Таким чином можемо підсумувати, що слово «ефективність» щодо слова «права» здатне охарактеризувати право як таке, що відображає його суспільну корисність, продуктивність та інші позитивні якості. Слово «право» інтерпретується як здійснювана державою форма законодавства, зумовлена соціальним устроєм держави, його змістом є система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, які виражають волю панівного класу або всього народу [23, с. 917]. Таким чином, можемо відзначити, що етимологічно словосполучення «ефективність права» позначає:

– по-перше, властивість системи встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, які виражають волю панівного класу або всього народу;

– по-друге, суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості вказаної системи правил (норм) поведінки;

– по-третє, процес і результат надання державою форми законодавству, що зумовлена соціальним устроєм держави.

Висновки. На нашу думку, найбільш доцільним продовженням наукового дослідження ефективності права як самостійної категорії буде виокремлення й аналіз ознак ефективності права та уточнення його доктринального визначення. До ознак ефективності права можливо віднести:

1) за своїм змістом ефективність права пов'язана із дією права та характеризує стан поширення норм права на суспільні відносини, що здійснюється шляхом втілення вимог правових норм у поведінці суб'єктів права. Ефективність права виступає мірилом дієвості права, визначає характер, зміст, процес та результат впливу права на поведінку його суб'єктів;

2) визначається, з одного боку, процесом впорядкування суспільних відносин, а з іншого боку – результатом такого впорядкування, що передбачено нормами права. Досягнення певного результату, тобто настання певних юридичних наслідків свідчить про рівень ефективності права;

3) змістом ефективності права є юридично значима поведінка суб'єктів права, а також кінцевий результат її здійснення;

4) визначається потребами й інтересами суб'єктів права, які реалізуються внаслідок дії права, тим самим відображаючи рівень ефективності права;

5) характеризується об'єктивною та суб'єктивною сторонами, де об'єктивна сторона визначається реальною поведінкою суб'єктів права, що породжує відповідний результат впорядкованості суспільних відносин, а суб'єктивною стороною є стан відповідності поведінки суб'єктів права вимогам правових норм та ставлення суб'єктів права до змісту правових вимог;

6) відображає корисність права як засобу впорядкування суспільних відносин, стан та результат функціонування права в цілому;

7) визначається за допомогою системи критеріїв, що акумулюють показники реалізованості норм права, тим самим формують загальне уявлення про його ефективність;

8) відображає переваги та недоліки правових норм, є умовою для подальшого вдосконалення змісту правових норм, визначення шляхів усунення недоліків правового регулювання;

9) є критерієм якості правотворчої, правоінтерпретаційної та правозастосовної діяльності уповноважених суб'єктів, відображає рівень їх професійності.

Підбиваючи вищезазначене, вважаємо за доцільне уточнити визначення категорії «ефективність права», вклавши в основу його формулювання вказані нами ознаки. Так, ефективність права – це процес та результат втілення правових норм у життєдіяльність суспільства, що відображає корисність права як засобу впорядкування суспільних відносин, стан та результат функціонування права в цілому, визначається потребами й інтересами суб'єктів

права, які реалізуються внаслідок дії права, характеризується об'єктивною та суб'єктивною сторонами, де об'єктивна сторона визначається реальною поведінкою суб'єктів права, що породжує відповідний результат впорядкованості суспільних відносин, а суб'єктивною стороною є стан відповідності поведінки суб'єктів права вимогам правових норм та ставлення суб'єктів права до змісту правових вимог.

Список використаних джерел:

1. Жинкин С.А. Эффективность права: антропологическое и ценностное измерение: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.01. Краснодар, 2009. 475 с.
2. Пугинский Б.И. Правовые средства обеспечения эффективности производства. М.: Юрид. лит., 1980. 144 с.
3. Рабинович П.М. О юридической природе целей правовых актов. Правоведение. 1971. № 5. С. 28–35.
4. Казимирчук В.П., Боботов С.В. Эффективность права как формы социального контроля. Эффективность применения уголовного закона. М., 1973. С. 87–95.
5. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов (вопросы теории). Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1975. 208 с.
6. Глазырин В.В., Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С. Эффективность правовых норм. М.: Юрид. лит., 1980. 280 с.
7. Пашков А.С., Явич Л.С. Эффективность действия правовой нормы (к методологии и методике социологического исследования). Советское государство и право. 1970. № 3. С. 40–45.
8. Проблемы эффективности работы управленческих органов / под ред. Ю.А. Тихомирова. М.: Наука, 1973. 342 с.
9. Козлов В.А. К вопросу о понятии эффективности права. Вестник ЛГУ. 1972. № 5. С. 107–111.
10. Маликов М.Ф. Эффективность приговора в советском уголовном процессе. Вопросы теории и практики. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1982. 182 с.
11. Рабинович П.М. Эффективность права. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін. К.: Укр. енцикл., 1999. Т. 2. С. 369–370.
12. Эффективность закону. Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю.Л. Бошицького. К.: Вид-во Європейського університету, 2010. С. 93.
13. Проблемы теории государства и права: учебник / под ред. В.М. Сырых. М.: Эксмо, 2008. 528 с.
14. Проблемы общей теории права и государства: учебник / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. М.: Норма: ИНФРА-М, 2014. 816 с.
15. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе. М.: Юрид. лит., 1971. 223 с.
16. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» № 314-VIII від 09 квітня 2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-19>.
17. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
18. Поляков А.В. Эффективность правового регулирования: коммуникативный подход. Эффективность правового регулирования: монография / под ред. А.В. Полякова, В.В. Денисенко, М.А. Беляева. М.: Проспект, 2017. 308 с.
19. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник. Х.: Эспада, 2007. 640 с.
20. Антонов М.В. Эффективность правового регулирования и правовой позитивизм. Эффективность правового регулирования: монография / под ред. А.В. Полякова, В.В. Денисенко, М.А. Беляева. М.: Проспект, 2017. 308 с.
21. Теорія держави і права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с.

22. Современный словарь иностранных слов. М.: Рус. яз., 1993. 740 с.

23. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1728 с.

ПРЯМІЩИН В. Ю.,
викладач кафедри публічного права
(Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»)

ДРУЗЬ В. Д.,
студентка факультету соціології і права
(Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»)

УДК 342.7

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті представлені перспективи правового регулювання органів студентського самоврядування в умовах євроінтеграції. Проаналізовано економічне та правове підґрунтя органів студентського самоврядування. Виділено основні проблеми українського студентського самоврядування. За допомогою аналізу досвіду регулювання діяльності органів студентського самоврядування європейських країн обґрунтована необхідність його впровадження в заклади вищої освіти України.

Ключові слова: студентське самоврядування, досвід європейських країн, перспективи правового регулювання, заклад вищої освіти.

В статье представлены перспективы правового регулирования органов студенческого самоуправления в условиях евроинтеграции. Проанализированы экономическое и правовое основание органов студенческого самоуправления. Выделены основные проблемы украинского студенческого самоуправления. С помощью анализа опыта регулирования деятельности органов студенческого самоуправления европейских стран обоснована необходимость его внедрения в учреждения высшего образования Украины.

Ключевые слова: студенческое самоуправление, опыт европейских стран, перспективы правового регулирования, учреждение высшего образования.

